

ДО 200-РІЧЧЯ ІВАНА ВЕРНАДСЬКОГО

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2021.54.199>

УДК 330.8:34-055.2«18»

JEL: B12, I240, J710

Лопух К.В., кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4143-0309>

e-mail: lopukh@kneu.edu.ua

МАРІЯ ВЕРНАДСЬКА ПРО РОЛЬ ТА ПРАВА ЖІНОК У СУСПІЛЬСТВІ ХІХ СТОЛІТТЯ¹

Роль жінок у сучасному соціально-економічному житті українського суспільства є досі недооціненою. Гендерна проблематика, незважаючи на значну кількість вітчизняних та іноземних наукових досліджень і публікацій, інформаційних джерел і матеріалів, сприймається поверхово або ігнорується, а часом залишається табуованою. Несприйняття питань, що стосуються рівності прав і можливостей жінок і чоловіків, глибоко укорінене традиційними поглядами на роль і місце жінки у функціонуванні та розвитку суспільства.

Мета статті полягає в аналізі особливостей наукової та публіцистичної діяльності Марії Вернадської – першої жінки-дослідниці політекономічних проблем у Російській імперії. Вона активно цікавилася економічними питаннями та процесами, що відбувалися в країні у другій половині ХІХ ст., аналізувала їх та опублікувала низку статей, зокрема в журналі «Економический указатель», редактором якого був видатний вчений-економіст та чоловік дослідниці Іван Вернадський.

Характерною ознакою її праць був легкий, доступний стиль викладу та роз'яснення складних економічних законів і принципів функціонування ринкової економіки на побутових ситуаціях того

¹ Публікація здійснюється в рамках виконання науково-технічної роботи «Постпандемічна парадигма соціально-економічного розвитку України в системі координат цифрової економіки» (№ ДР 0121U109496) Міністерства освіти і науки України.

періоду. Такий підхід дослідницею було використано щодо трактування переваг поділу праці, технічного прогресу, вільної торгівлі, розподілу витрат і кооперації, якості доріг. Вона також критикувала регулювання цін на товари і виступала за скасування кріпосного права, обстоюючи його економічну неефективність, історичну висчерпаність та морально-етичну ганебність.

Марія Вернадська була прихильницею ідей класичної політичної економії, головним чином принципу індивідуальної свободи. Цей принцип став основою висвітлення нею питань жіночої праці, призначення жінки у суспільстві, права самостійного вибору діяльності жінками. Особливу увагу вона звернула на необхідність та цінність жіночої праці як основу рівноправності. Досягнення її було можливим завдяки освіті та боротьбі з упередженнями про «ганебність» жіночої праці.

Ключові слова: жіноча праця, феміністична економіка, класична політична економія, гендерна рівність.

Lopukh K.

MARIAI VERNADSKA ON THE ROLE AND RIGHTS OF WOMEN IN THE SOCIETY OF THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

The role of women in the modern socio-economic life of Ukrainian society is still underestimated. Gender issues are perceived superficially or ignored, and sometimes remain taboo despite the significant number of national and foreign research and publications, information sources and materials. Blindness to issues of the equal rights and opportunities for women and men is deeply rooted in the stereotypes and traditional views on the role and place of women in the society.

*The purpose of the article is to analyze the scientific and journalistic activity of Mariia Vernadska. She was the first woman who researched political and economic problems in the Russian Empire. She actively interested in the economic issues and processes in the country and analyzed them, and published a number of articles in the journal «*Ekonomicheskii ukazatel*», edited by Ivan Vernadsky who was a notable economist and statistician in the first half of the 19th century.*

The distinguishing feature of her articles was the comprehensible writing language to present and explain the complex economic laws and principles of the genesis of the market economy. Mariia Vernadska used this method to explain the benefits of division of labor, technological progress, free trade, cost sharing and cooperation, road quality, etc. She

also criticized the regulation of commodity prices and persisted in the abolition of serfdom explaining its economic inefficiency and backwardness.

Mariia Vernadska espoused the ideas of classical political economy, mainly the principle of individual freedom. This basic principle was used by her for interpretation of the women's labor, the role of women in the society, the women's rights to pick and choose the activities. She paid special attention to the necessity and the value of the women's work as a basis for the equality between men and women. She emphasized that it could be achieved due to the education and fighting prejudices against the shame of women's working.

Keywords: *women's labor, feminist economics, classical political economy, gender equality.*

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві, як і в усьому світі, невирішеною проблемою залишається ґендерна нерівність. Дискусії охоплюють питання місця і ролі жінки у соціально-економічному, політичному, культурному житті суспільства, її прав та рівних можливостей поряд з чоловіками. Суттєвим кроком у вирішенні цієї проблеми стає аналіз джерел тако-го становища жінок.

У другій половині XIX ст. в Російській імперії активніше почали обговорювати «жіноче питання», яке стосувалося перш за все таких самих прав жінки на освіту та працю, які мали чоловіки. Ключова проблема вже тоді полягала у тому, що «жіноче питання» стало одним з найскладніших у суспільстві у зв'язку із його трансформацією, пов'язаною, головним чином, з досягненнями науково-технічного прогресу і Промисловою революцією. Виявилося фундаментальне протиріччя, зумовлене економічним прогресом: теоретично жінка могла працювати нарівні і поряд з чоловіком, але в дійсності вона не могла отримати достойної винагороди, яку отримували за свою роботу чоловіки. З цього приводу відомий публіцист XIX ст. П. Ткачов зазначав: «Економічний прогрес закликає жінку до суспільної активності, але дійсність зводить перед нею різні бар'єри, і на кожному її кроці уперед постійно накладає своє безапеляційне вето» [21, с. 66].

Іншим чинником актуалізації «жіночого питання» стало поширення ідей класичної політичної економії, де основоположними принципами розвитку суспільства є поділ праці, право на працю та свобода вибору виду діяльності кожним членом суспільства, незалежно від статі. Про це в одній зі своїх праць писала

М. Вернадська, наголошуючи, що «у суспільстві освіченому потреб багато, і вони складні; тому природно, що поділ праці поглиблюється та більш деталізується. Чи можливо у такому випадку, без втрат для окремих індивідів та для суспільства в цілому, відбирати свободу вибору праці майже у половини людства?» [6]. Цією половиною людства і були жінки.

Марія Вернадська, дружина видатного українського вченого-економіста і статистика Івана Вернадського, не тільки вважається першою жінкою, яка фахово займалася дослідженням проблем політичної економії, а й однією з перших почала писати про рівноправність жінок, жіночу працю та становище жінок у тогочасному суспільстві. Її роботи дають змогу глибше зрозуміти причини ґендерної нерівності, які залишаються до кінця не розв'язаними і на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Аналіз джерел і публікацій. У 1857–1858 рр. Марія Вернадська підготувала низку статей, що стосувалися виховання дітей, ролі жінок, їх призначення в суспільстві та необхідності жінок боротися за право здобувати освіту і свободи вибору діяльності. Дослідниця написала та опублікувала більше 20 робіт, що були надруковані у журналі «Экономический указатель», редактором якого виступав І. Вернадський. Ці та інші роботи були систематизовані І. Вернадським у збірці «Собрание сочинений покойной Марии Николаевны Вернадской, ур. Шигаевой» у 1862 р. Варто зазначити, що М. Вернадська активно допомагала та брала активну участь у роботі над журналом «Экономический указатель». Вже у 1857 р. у ньому було опубліковано дві її статті – «Голод в Багдаде» [8] та «Бальное платье» [7]. Основна мета її статей полягала у донесенні до широких мас населення фундаментальних положень політичної економії та важливої ролі жінок в економічному розвитку країни.

Значно розширюють розуміння «жіночого питання», проблем освіти та права жінок на працю роботи авторів другої половини ХІХ ст., які друкувалися у журналах «Южный сборник» (1859), «Экономист» (1862), «Женский вестник» (1866–1867), зокрема Ф. Воропонов, І. Вернадський, П. Ткачов, В. Павловська, В. Слепцов, А. Скальковський, Н. Мессарош та інші.

Серед сучасних дослідників спадщини Марії Вернадської варто виокремити роботи Г. Лапшиної, І. Сурніної, Т. Ромася, Г. Фесенка.

Постановка мети і завдань. Наукова та публіцистична діяльність Марії Вернадської – першої жінки-дослідниці політекономічних проблем у Російській імперії – залишається недостатньо вивченою в контексті сучасних досліджень проблем гендерної нерівності. Її погляди на призначення жінки в суспільстві та жіночу працю поглиблюють розуміння існуючої дискримінації жінок в українському суспільстві та спростовують традиційні уявлення про роль і місце жінки. Крім того, важливим аспектом цієї статті є аналіз відображення в українській економічній думці гендерних проблем, які висвітлювали у своїх роботах автори XIX ст.

Виклад основного змісту дослідження. У середині XIX ст. Російська імперія поступово почала переходити від феодальних до ринково-підприємницьких економічних відносин. Цьому сприяли бурхливий розвиток промислових інновацій та проникнення до наукового середовища ідей класичної політичної економії. Досягнення Промислової революції, ідеї свободи, приватної власності, вільної торгівлі почали впливати на вектор економічного розвитку відсталої порівняно з європейськими країнами Російської імперії. Крім того, назрівало питання відміни кріпосного права, що породжувало необхідність теоретичного обґрунтування подальшого функціонування країни на нових економічних засадах. Разом з тим, поза увагою залишалася проблема зайнятості населення в умовах ринкового середовища, не тільки селян і пролетаріату, а й представників дворянства. Особливої гостроти ця проблема набула у зв'язку із швидким економічним прогресом та вивільненням від звичних занять, які потребували традиційно жіночих рук, значної кількості жінок, зокрема серед представниць аристократії, як багатих, так і збіднілих. Якщо раніше жінка виконувала всю домашню роботу сама – шила, молола муку, випікала хліб, прала одяг чоловіку та дітям, виховувала дітей тощо – то тепер стало вигідніше замінити всю ручну працю механізованою. Відомий американський реформатор та аболіціоніст Т. Паркер відмічав, що «із розвитком людства та застосуванням «чоловічої» науки до того, чим займалися виключно жінки (прядіння, шиття), відбулася значна економія часу та зростання народного багатства» [23, с. 3–4]. Як наслідок, почав підвищуватися рівень інтелектуальної освіти серед жінок і ця верства швидко зростала. Якщо Т. Паркер аналізував проблеми трансформації американського суспільства, то ці питання також турбували і прогресивних авторів Російської імперії. Сила промислового розвитку, сила

економічного прогресу поступово звужує сферу традиційної жіночої праці і залишає жінку взагалі без будь-якої роботи; вона має тільки два варіанти: покоритися своїй долі і бути домогосподаркою, або ступити на більш широкий і тернистий шлях – опанувати ті сфери праці, де досі панували винятково чоловіки» [21, с. 64–65].

Однією з перших ідею про визначальний вплив технічного прогресу на зміну ролі жінки в суспільстві та її право на вільний вибір діяльності почала відстоювати Марія Вернадська. Основою її поглядів була ідея свободи. Саме відсутність свободи не тільки породжувала пороки та зловживання серед людей, а й уповільнювала розвиток суспільства в цілому та економічне зростання зокрема. У своїй статті «Суспільне значення економічних законів» (1857) М. Вернадська зазначала, що вирвати корінь суспільного зла можна за допомогою поділу праці та свободи торгівлі. «Цими двома законами обумовлюється не тільки все наше суспільне життя, вони проникають у найменші відтинки нашого приватного життя... На цих двох законах ґрунтується не тільки матеріальний добробут усіх народів, але й їх моральний добробут – тобто щастя» [5]. Власне свобода особиста, право на працю, право приватної власності – це ті фундаментальні цінності, які визначають майбутній розвиток, і їх ігнорування свідчить лише про невігластво та веде до страждань. До речі, такої ж думки дотримувався й І. Вернадський, зокрема щодо надання жінкам права власності. Адже саме воно є основою свободи.

Особливого значення ідея свободи набуває для визначення ролі жінки в умовах швидкого розвитку капіталізму. Заміна ручної праці машинною призводить до того, жінка стає непотрібною, оскільки до впровадження досягнень технічного прогресу багато видів ручної праці виконували саме жінки. Таким чином, жінка втрачала можливість утримувати себе за рахунок власної праці і ставала більш залежною від сильніших фізично, тобто чоловіків. Сфера виробничої діяльності для жінок звужувалася, жінка перетворювалася на тягар, на неї починають дивитися як на рабу чи на іграшку. Марія Вернадська рішуче виступила проти такого ставлення до жінок та їх ролі у житті суспільства в умовах переходу до нового технологічного способу виробництва. Вона пропонувала шляхи виходу зі складного становища, у якому опинилися жінки.

Будучи ідеологом вільної праці, вона відстоювала рівні права жінок поряд з чоловіками на працю. При цьому вона наголошувала на незалежності жінок, яку могла дати тільки праця. З одного боку, свобода вибору жінкою видів праці прямо пов'язувалася з поглибленням поділу праці та ідеєю корисності кожного індивіда в суспільстві. З іншого боку, М. Вернадська виходила з практичного погляду, і наголошувала на тому, що абсолютно несправедливо і неефективно «позбавляти велику кількість людей поділу праці та свободи, засуджувати їх на неподілену та насильницьку працю» [6]. Адже не даючи жінкам права свободи вибору праці, суспільство втрачає робочу силу, вони позбавляються можливості бути корисними та перетворюються у тягар для суспільства.

Тому одним з перших кроків, які пропонувала робити М. Вернадська, були кардинальні зміни у підходах до виховання та освіти жінок. Особливу увагу вона звернула на представниць дворянства; ідеї, які вона обстоювала у своїх працях, були спрямовані саме на жінок аристократичного походження. М. Вернадська виокремила такі основні проблеми, що дискримінували жінок:

- вади суспільства;
- традиційність поглядів на роль жінки у родині та суспільстві;
- упередження проти жіночої праці;
- ґендерні стереотипи у вихованні;
- критика жінок та їхньої поведінки.

Аналізуючи причини, що не давали можливості жінкам працювати, М. Вернадська наголошувала на суспільних та індивідуальних факторах. Здавалося б усі розуміли, що жінки повинні працювати і тільки праця може зробити їх економічно незалежними та соціально рівноправними з чоловіками. Проте, існували перепони, які не дозволяли жінці реалізувати себе та займатися тим видом діяльності, до якого є схильність і бажання. Ключовою з них є *зневажання праці та сором* з боку як суспільства, так і самих жінок. Вони або не хочуть працювати, або соромляться зізнатися, що працюють, і приховують це. Справа в тому, що з погляду тогочасного суспільства праця асоціювалася з бідністю. Представники дворянства, особливо жінки, ніколи не працювали фізично і не отримували заробітну плату за свою працю. Працювали тільки кріпаки або наймані працівники, що представляли завжди найбідніші верстви населення. Тому жінка дворянського

походження піддавалася осуду суспільства, якщо вона йшла працювати та отримувала за це оплату. «Чоловік пишається тим, що працює за гроші, і на свою трудову копійку утримує все сімейство, а жінка – соромиться плати за свою працю, як ганебної справи» [3]. Заглиблюючись далі у проблему, М. Вернадська акцентує увагу на закоренілому упередженні проти праці як ознаки бідності. Здаватися багатим, коли насправді панує бідність, – те зло, яке породжує зневагу до праці. Навпаки, усвідомлення того, що праця створює багатство, а жінка своєю працею може підвищувати добробут, заслуговує на повагу та всебічну підтримку. «Поки не вдасться подолати це упередження проти бідності і праці, жодні заходи не допоможуть у боротьбі зі злом, а жінки й надалі будуть жалітися на свою гірку долю і нічого не робити» [2].

Але, разом з тим, М. Вернадська звинувачує жінок у деякій пасивності щодо відстоювання своїх прав на працю і стверджує, що часто жінки самі не хочуть змінювати існуючий порядок. Вона критикує жінок за бездіяльність і постійні звинувачення когось у їхній залежності від чоловіків чи суспільної думки. Так, жінки нерівні поряд з чоловіками і говорять, що чоловіки обмежують їхні права. В той же час жінки прагнуть комфортного життя і вимагають, щоб чоловіки його забезпечували. Інша причина, яка унеможлиблює зайнятність жінок, – відсутність доступу до професій, крім гувернантки чи класної дами. М. Вернадська повністю заперечує цей аргумент як нерелевантний і відмічає, що сфер діяльності, відкритих для жінки, багато, але вони самі не хочуть використати свій шанс. Зокрема дослідниця виокремлює такі сфери зайнятості, де може реалізувати себе жінка: торгівля, фабрична справа, сільське господарство, література, поезія, наука, викладання, медицина, мистецтво, співи, музика, ремесла тощо. Власне, все залежить від схильностей і таланту жінки, адже кожна людина індивідуальна. Ще однією причиною, що викликає сором та стримує бажання жінок працювати, є низька оплата праці. Проте, як наголошувала М. Вернадська, це проблема самих жінок. Якщо жінки хочуть отримувати високу оплату за свою працю або нарівні з чоловіками, то потрібно вчитися.

Питання виховання і освіти жінок займає важливе місце у науковій спадщині М. Вернадської. Вона вважала, що саме з виховання починається формування зазначених стереотипів у поведінці жінок і чоловіків. Мова йде про призначення місця і ролі жінки та чоловіка. Якщо чоловік повинен працювати і утримувати

родину, то жінка мала низку «виняткових зобов'язань, вигаданих для неї суспільством» [4]. Таким чином, чітко визначалося її становище і приписувалися правила поведінки, які вважалися нормою. Так, моральні обов'язки дівчини дворянського походження полягали у такому:

- бути гарно одягнуеною;
- вміти грати на фортепіано та співати;
- займатися рукоділлям.

Як правило, дівчата мали гарно виглядати та виконували подібні домашні роботи лише для того, щоб бути «зайнятими». В іншому випадку вважалося, що вони марнують своє життя і є не вихованими. М. Вернадська акцентує тим самим увагу на непродуктивній зайнятості та називає це «*удаванням*». Удавання – це основна жіноча чеснота у тогочасному світському суспільстві. Молода жінка має бути завжди веселою, привітною, люб'язною, граційною у своїх рухах. Якщо вона плаче, то має обов'язково вчасно прикрити обличчя хусточкою, адже вираз її обличчя може бути негарним. А ще, жінка не має права хворіти. В неї може бути головний біль або нежить, «проте вона не може хворіти невинтонченими хворобами» [4]. Тобто дівчатам з дитинства вкладали норми поведінки, які у майбутньому перетворювали їх не на суб'єкт, а не об'єкт. Жінка сприймалася як предмет меблів чи іграшка, що не має жодних прав, крім приписаних обов'язків. Мета всього виховання – підготувати жінку до короткого періоду її дошлюбного життя [12, с. 85]. Але найважливіше для жінки – вийти заміж! Після одруження жінка мала виконувати інші обов'язки, більшість з яких були спрямовані на ведення домашнього господарства, виховання дітей, підтримку чоловіка, участь у світських заходах та догляд за собою. І це у випадку, якщо шлюб щасливий. Більшість жінок видавали заміж за домовленостями і частогусто це був лише розрахунок і вигода. Після заміжжя жінка розчаровувалася у шлюбі, але вдіяти нічого не могла, адже була повністю залежною від чоловіка. Шлюб завжди був нерівноправним, де не зверталася увага на потреби і розвиток жінки.

На протипагу зазначеному вище, Н. Мессарош стверджує: «Розвиток жінки має відповідати цілі її життя. Ціль життя як чоловіка, так і жінки, – принести користь собі та родині» [12, с. 79]. Шлюб – це взаємний договір, що передбачає абсолютну рівність прав між сторонами, які домовляються [9, с. 74]. Родина – це союз двох людей, які об'єднуються з метою прогресу, тобто поліп-

шення свого морального та матеріального добробуту. Розвиток родини потребує корисної та продуктивної праці, а для праці необхідні підготовка, знання та здорове виховання. Оскільки жінка має бути рівноправною у родині, то вона має отримувати таку саму загальну та спеціальну освіту, як і чоловік. Адже освіта надає глибокого сенсу шлюбу. «Жінка повинна розвиватися, вона має працювати і приносити користь своїм життям, має розуміти свою людську гідність, свою самостійність та право користуватися захистом закону» [12, с. 88]. Таким чином, першочерговим завданням є зміна підходів у вихованні жінок, а саме не орієнтувати їх лише на заміжжя як основну мету їхнього життя і призначення. Приносити користь собі, родині та бути корисною для суспільства – ось достойна мета для жінки.

У свою чергу проблема виховання полягала у тому, що воно зводилося лише до надання певного рівня освіти хлопчикам і дівчаткам. Проте набагато важливішою функцією виховання має бути закладення певних світоглядних ідей, що визначатимуть усе подальше життя людини. До певного віку (до 16 років) дівчат і хлопців виховували однаково, але потім хлопці продовжували навчатися і займатися науками, а дівчата закінчували навчання й у кращому випадку займалися мистецтвами. М. Вернадська задається питанням, чому ж так відбувається та чому дівчата не продовжують вчитися [6]? Причина цьому – усталений спосіб мислення і сприйняття ролі жінки у родині та суспільстві. Дівчатам з дитинства вкладали цінності і поняття, відмінні від хлопчачих. Хлопчику говорять, що він має працювати, він може бути корисним суспільству, він має заробляти гроші для себе і для утримання родини, а також мати деякі сімейні чесноти. У той же час дівчинка має бути слухняною дочкою, а пізніше – покірною дружиною, хорошою господинею та доброю матір'ю. Цими обов'язками традиційно визначалась і вичерпувалась роль жінки.

Проте у реальному житті досить багато жінок не справлялися зі своїми обов'язками, як того вимагали традиції. М. Вернадська наголошувала, що не всі жінки можуть правильно виконувати ці обов'язки або справлятися з ними взагалі. Не всі жінки можуть пристосуватися до шлюбу та функцій, які на них лежать у родині. В той же час, жінка може бути корисною суспільству за рахунок здібностей, схильностей до виконання певного заняття. Потрібно лише дати їй можливість їх реалізувати за рахунок права вибору праці.

З розвитком технічного прогресу роль фізичної сили зменшується, а розумової – зростає. Розум у чоловіка і жінки однаковий у тому сенсі, що і жінка і чоловік можуть його розвивати, вчитися, здобувати знання, мислити. Жінка може виконувати завдання на високому рівні, як і чоловік. Тому важливим чинником зміни ролі жінки в суспільстві є надання можливості їй вчитися і здобувати вищу чи професійну освіту. З іншого боку, жінка має вважати працю необхідною і корисною, а не соромитися праці. Вона повинна усвідомити необхідність серйозної і добросовісної підготовки до роботи і її якісного виконання. У такому випадку ціна жіночої праці буде не меншою за чоловічу.

Отже, визнання права жінки на працю залежить від кількох важливих чинників. Перш за все, це боротьба з упередженнями про те, що праця для жінки – це сором і зневага. Навпаки, в уявленні жінки та у суспільстві в цілому має запанувати думка, що жінка, яка працює, – це незалежна і сильна особистість, яка може забезпечити своє життя самостійно, без чоловіка. Крім того, жінки – це вагома складова робочої сили країни, яка сприяє економічному розвитку та зростанню суспільного добробуту. Підґрунтям упевненості та права вибору праці має стати право жінки на освіту та право займатися наукою нарівні з чоловіками. М. Вернадська зверталася до всіх жінок: «Mesdames! Припиніть бути дітьми, спробуйте стати на свої власні ноги, жити своїм розумом, працювати своїми руками, вчіться, думайте і *працуйте*, як і чоловіки – і ви будете так само незалежними...» [3].

Висновки. Дослідження поглядів М. Вернадської на роль жінок у суспільстві показало, наскільки важливими, значущими та актуальними вони були для свого часу. Вона вперше у Російській імперії порушила і висвітлила «жіноче питання» публічно у друкованому виданні, розкривши всеосяжну дискримінацію жінок. Одна з читачок журналу «Економіст» у своєму відгуку писала про вдячність авторці, адже вона нарешті «заговорила з нами, жінками, як з *членами суспільства* (курсив – Авт.), здатними зрозуміти його духовні прагнення, зрозуміти вищі інтереси життя, ... усвідомити всю необхідність своїх обов'язків, як щодо суспільства, так і щодо самих себе» [15, с. 36]. Цими статтями М. Вернадська привернула увагу до жіночої праці не як до чогось принизливого і ганебного для жінки, а як до шляхетної та гідної діяльності, корисної для всього суспільства.

Особливо важливого значення для сучасників набувають праці та інтелектуальні розвідки М. Вернадської у контексті розбудови інклюзивного та недискримінаційного українського суспільства. Адже надання рівних прав і можливостей з чоловіками дозволить жінкам інтегруватися в усі суспільні процеси, сприяючи їх розвиткові. І про це авторка писала ще у першій половині XIX ст. З того часу було багато досягнуто жінками у боротьбі за свої права, але й досі, у XXI ст., не подолані окремі застарілі стереотипи і традиційні погляди щодо жінок, їх ролі у родині та суспільстві. Жіноча праця, як і чоловіча, має оплачуватися відповідно до кваліфікації та компетентностей, адже жінка так само заслуговує на високу оцінку її досягнень. Ключем до подолання ґендерної нерівності має бути усвідомлення жінками своєї сили, впевненості, знань та права займатися тією справою, до якої є талант і здібності. Їх потрібно розвивати та удосконалювати у боротьбі за визнання своїх прав, які не є чоловічими або жіночими, а загальнолюдськими.

1. Быт крестьянина, и крестьянки. *Женский вестник*. 1867. № 6-7. С. 63-73.
2. Вернадская М. (1858). Еще о женском труде / Собрание сочинений покойной Марии Николаевны Вернадской (урожденной Шигаевой) / под ред. И. Вернадского. Санкт-Петербург, 1862. URL: http://az.lib.ru/w/wernadskaja_m_n/text_1858_04_esche_o_zhenskom_tryde_oldorfo.shtml.
3. Вернадская М. (1858). Женский труд / Собрание сочинений покойной Марии Николаевны Вернадской (урожденной Шигаевой) / под ред. И. Вернадского. Санкт-Петербург, 1862. URL: http://az.lib.ru/w/wernadskaja_m_n/text_1858_02_zhensky_trud_oldorfo.shtml.
4. Вернадская М. (1858). Назначение женщины / Собрание сочинений покойной Марии Николаевны Вернадской (урожденной Шигаевой) / под ред. И. Вернадского. Санкт-Петербург, 1862. URL: http://az.lib.ru/w/wernadskaja_m_n/text_1858_03_naznachenie_zhenschiny_oldorfo.shtml.
5. Вернадская М. (1858). Общественное значение экономических законов / Собрание сочинений покойной Марии Николаевны Вернадской (урожденной Шигаевой) / под ред. И. Вернадского. Санкт-Петербург, 1862. URL: http://az.lib.ru/w/wernadskaja_m_n/text_1857_08_obsch_zn_oldorfo.shtml.

6. Вернадская М. (1858). Свобода выбора труда / Собрание сочинений покойной Марии Николаевны Вернадской (урожденной Шигаевой) / под ред. И. Вернадского. Санкт-Петербург, 1862. URL: http://az.lib.ru/w/wernadskaja_m_n/text_1858_01_svoboda_oldorfo.shtml.
7. Вернадская М. Бальное платье. *Экономический указатель*. 1857. № 14. С. 313-316.
8. Вернадская М. Голод в Багдаде. *Экономический указатель*. 1857. № 1. С. 21-23.
9. Вернадский В. Еще раз о гетерах. *Экономист*. Санкт-Петербург, 1862. Кн. 3. Март. С. 61-90.
10. Воропонов В. Взгляд на народную образованность на севере Новороссии. *Южный сборник*. № 12. 1859. С. 134-141.
11. Лапшина Г.С. Мария Николаевна Вернадская – идеолог свободного труда. 2014. URL: <http://www.mediascope.ru/1593>.
12. Мессарош Н.И. Мысли и заметки о современной подготовке женщины к жизни. *Женский вестник*. 1866. № 1. С. 74-89.
13. Павловская В. Высшее образование женщины. *Женский вестник*. 1867. № 6. С. 1-25.
14. Ромась Т., Фесенко Г.Г. Гендер і економічна наука (про внесок першої російської жінки-економіста М. Вернадської). Матеріали V Регіонального конкурсу наукових робіт молодих вчених (22 квітня 2011 р.). Харків, 2011. 99 с. URL: https://gc.kname.edu.ua/images/docs/zbirnik_V_gend_konk_2011.pdf.
15. С. Н. Отголосок на статью о женском труде. *Экономист*. 1862. Кн. 5-6. Май-Июнь. С. 36-39.
16. Скальковский А. Материалы для истории образования в Одессе (окончание). *Южный сборник*. 1859. № 4. С. 224-235.
17. Слепцов В.А. Женское дело. *Женский вестник*. 1866. № 1. С. I-IV.
18. Собрание сочинений покойной Марии Николаевны Вернадской (урожденной Шигаевой) / под ред. И. Вернадского. Санкт-Петербург, 1862. URL: http://az.lib.ru/w/wernadskaja_m_n.
19. Сурнина И.А. Деловые издания И.В. Вернадского (1857-1865). Москва, 2017. 328 с.
20. Т...ва Софья. Очерки женского труда. *Женский вестник*. 1867. № 7. С. 16-26.
21. Ткачев П.А. Влияние экономического прогресса на положение женщины и семьи. *Женский вестник*. 1866. № 1. С. 61-114.
22. Ткачев П.А. Влияние экономического прогресса на положение женщины и семьи. *Женский вестник*. 1866. № 2. С. 67-84.